

MAG AYAKLANMASI'NIN ALTINDA YATAN NEDENLER VE SONUÇLARI
UNDERLYING CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE REVOLT OF THE MEDIAN
MAGUS

SEVGİ SARIKAYA*

Öz: Bu makalede, II. Kambyses'in hükümdarlığının sonlarına doğru patlak veren Mag Ayaklanması'nın nedenleri konu edinilmektedir. Mag Ayaklanması'na ilişkin bilgi Dareios'un Behistan-Bisutun kaya yazıtı; Herodotos ve ardılı Hellen yazarlarının aktarımlarından edinilmektedir. Epigrafik belgeyle antik kaynaklar birbirinden farklı şekilde bu olayı ele alsa da, antik kaynakların aktarımı esasen Dareios'un anlattıklarına dayanmaktadır. Behistan-Bisutun yazıtı Dareios'un kendi otobiyografisi niteliğinde olduğundan objektifliği şüphelidir. Nitekim Dareios'un anlatısının bazı Persepolis tabletleriyle ve kendi içindeki çelişkileri nedeniyle son zamanlarda yapılan çalışmalar Mag Ayaklanması'nın farklı bir perspektifle ele anılıp değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Behistan-Bisutun yazıtı diğer Persepolis yazıtlarıyla kıyaslanarak; ayrıca antik kaynakların farklı versiyonları sistematik bir halde yeniden değerlendirilerek Mag Ayaklanması'nın en olası nedenleri üzerinde durulmaktadır. Çalışma, kullanılan verilerin derlendiği genel bir değerlendirmeye sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dareios • Kambyses • Bardiya • Gaumata/Smerdis • Yediler

Abstract: This paper deals with the reasons for the Median Magus revolt which broke out at the end of the reign of Cambyses. Information concerning this uprising was obtained from the Bisutun inscription of Darius I, from Herodotus and subsequent Greek writers. Although this event is differently described in the Bisutun inscription and ancient sources, the ancient sources were based upon Darius' version of events. The Bisutun inscription is of suspect objectivity being Darius's own autobiography. Darius's account contradicts some of the Persepolis tablets and itself. Consequently the Bisutun inscription when compared with other cuneiform tablets and with the knowledge dispersed amongst the ancient sources are here interrogated to establish the actual cause of the Magus revolt. The study concludes with a general evaluation compiling the data employed.

Keywords: Darius • Cambyses • Bardiya • Gaumata/Smerdis • The Seven

M.Ö. yak. 1 Nisan 530 yılında kraliyet tahtına geçen II. Kambyses'in hükümdarlığı esnasında anılmaya değer en büyük başarısı selefi Kyros'un fethetmeyi tasarladığı¹ Mısır'ı Pers İmparatorluğu'na ilhak etmesidir². Mısır Seferi'nden önce ya da sonra Kambyses rakip ve muhalif gördüğü

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Antalya. sevgisarikaya@akdeniz.edu.tr

¹ Hdt. I. 153; ayrıca bk. Briant 2002, 49 vdd.; Asher-Lloyd-Corcella 2007, 399.

² Mısır Seferi için bk. Udjahorresne(t)'ne ait hiyeroglif yazıtı: Posener 1936, 1-26 n° 1; Kuhrt 2007d II, 375 vdd.; 2007b, 117-122; *IG XIV 1297 II str. 20= FGrHist II B 252 B 8 'Chronikon Romanum'*; ayrıca bk. Hdt. III. 4-9; 11-13; *FGrHist III C 1 688 F 13 (9-10) 'Ktesias'*= Phot. *Bib. 72. 37b*; Strab. XVII. 1. 27. c. 805; 1. 46 c. 816; Polyain. *strat.* VII. 9 'Kambyses'; Ioseph. *Ant. Iud.* II. 315-316; XI. 30; Max. *Dial.* XXIII. 6 d; Paradox. *Palat. Admir.* XVIII. 2; Theon, *Progym.* 86-87; 93; Dio Khrys. *Orat.* XV. 5; XXXVII. 44-45; LXXIII. 25. Konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Gray 1926, 15-20; Young 2006⁶ 47-79; Olmstead 1948, 86-93; Burn 1962, 82 vdd.; Lloyd 1988, 22-53; Briant 2002, 50-61; Dillery 2005, 387-406; Asher-Lloyd-Corcella 2007, 397-412.

kardeşi Bardiya'yı (Smerdis/Tanyoksarkes)³ basiretsizce bir tavır sergileyerek güvendiği bir adamına gizlice öldürttü ve bu hadiseyi bütün herkesten sakladı. Zira kral olma yetkisine sahip Bardiya'nın tahta çıkma ereğiyle satraplığını üstlendiği Baktria, Khoramnia, Parthia ve Karmania bölgelerinin⁴ zenginliğinden yararlanıp kendisine suikast düzenlemesinden korkmaktaydı. Herodotos'un (III. 30; ayrıca Aiskh. Pers. str. 770-775) anlatısına istinaden, iki nedenden ötürü kardeşinin canına kıydı: Ethiopia kralının gönderdiği yayı bir tek o iki parmak kadar kurabilmişti; bir diğer ise, kardeşinin kraliyet tahtına oturduğu ve başının gökyüzüne değdiğine ilişkin rüyasını iktidarı ele geçireceğine delalet etmekteydi. Bu işi Preksaspes adında en güvendiği adamına yaptırdı. Cinayeti kral, Preksaspes ve iki Mag haricinde kimse bilmemekteydi (Hdt. III. 66-67). Knidos'lu Ktesias'ın (FGrHist III C 1 688 F 13 (11-15)= Phot. Bib. 72. 37b) anlatısına izafeten, Bardiya Mag Sphandadates'i önemsiz bir meseleden ötürü ağır bir şekilde cezalandırdı. Bardiya'ya çok benzeyen Mag Kambyses'in yanına giderek kardeşini kral yetkisini ele geçirmek amacıyla kendisine karşı komplo düzenlemekle suçladı. Gerekçe olarak Bardiya'yı çağırırsa, itaat edip gelmeyeceğini iddia etmekteydi. Bunun üzerine iki defa saraya gelme buyruktusu verilmesine rağmen, Bardiya işleri nedeniyle gidemedi. Şüpheleri giderek artan Kambyses emrini üçüncü kez yineledi; Sphandadates'le kardeşine bir suikast tertiplede. Bardiya geldiğinde türlü mazeretlerle sözde ona çok benzeyen Magı gerçekte ise, boğa kanı içirterek kardeşini öldürttü. Yerine Magı geçirip satraplığını yaptığı Baktria'ya gönderdi. Bu olayı kendisi, Sphandadates, hadım Artasyras, Bagapates ve Izabates haricinde kimse bilmemekteydi⁵.

M.Ö. 11 Mart 522 yılında çeşitli adlarla zikredilen Mag Gaumata/Smerdis⁶ bu olayın örtbas edilmesini; II. Kambyses'in Mısır'da bulunmasından kaynaklanan krallık merkezindeki otorite boşluğunu fırsat bilip, aynı yumurta ikizi gibi benzediği Bardiya (= Smerdis/Tanyoksarkes) olduğunu iddia etti. Kambyses iktidarını tanımayıp kendi krallığını ilan etti:

Kral Dareios: Kral olduktan sonra benim tarafımdan yapılan buydu. Bizim ailemizden adı Kambyses olan Kyros'un bir oğlu –burada kraldı. Bu Kambyses'in, Kambyses ile anne ve baba bir olan Bardiya (Smerdis) adında bir kardeşi vardı. Daha sonra Kambyses bu Bar- *Kral Dareios: Daha sonra Gaumata adında, Magos/Magia, biri vardı; Paishiyauvada'da isyan etti. Arakadri adında bir dağda –burada ayaklandığı zaman Viyakhna ayından on dört gün (M.Ö. 11 Mart 522) geçmişti. İnsanlara bu yalanı söylüyordu: "Ben Kambyses'in kardeşi, Kyros'un*

³ Kyros'un oğlu ve II. Kambyses'in kardeşinin adı antik verilerde çeşitli adlarla zikredilmektedir: *Bardiya* (DB col. I. 10-13; Kent 1953, 116-120 col. I. 30; 32; 39; 52; III. 25; 35; 54); Akkadça *Bar-zi-ja*; Elamca ise, *Bir-ti-ja*'dır (Kent 1953, 200; Asher-Lloyd-Corcella 2007, 429). Herodotos'a (III. 30; 32; 61-63) göre, Kambyses'in kardeşinin adı Smerdis; Aiskhylos'un (Pers. str. 774; Schol. Aiskh. Pers. str. 774) anlatısına istinaden Mardos'tur. Ksenophon (Kyr. VIII. 7. 6-28) Tanaoksares şeklinde zikrederken Knidos'lu Ktesias (FGrHist III C 1 688 F 13 (11-12)= Phot. Bib. 72. 37a) Tanyoksarkes olarak anar. Iustinus'a (I. 9. 4-11) göre ise, Bardiya'nın ismi Mergis'tir.

⁴ Knidos'lu Ktesias'ın (FGrHist III C 1 688 F 9 (7-8)= Phot. Bib. 72. 37a) anlatısına istinaden, Büyük Kyros M.Ö. yak. 529 yılında Bardiya'yı Baktria, Khoramnia, Parthia ve Karmania'ya; Ksenophon'a (Kyr. VIII. 7. 11) göre ise, Bardiya Media, Armenia ve Kadusia'ya satrap atamıştır.

⁵ Konuya ilişkin ayrıca bk. Iust. I. 9. 4-11 Plat. Leg. III. 694-695; Epist. VII. 332a; Rep. IX. 587b; Strab. XV. 3. 24 c. 736.

⁶ Gaumata: DBcol. I. 10-11; Smerdis: Hdt. III. 61-65; 68-69; Sphandadates: FGrHist III C 1 688 F 13 (11-13) 'Ktesias'= Phot. Bib. 72. 37b; Oropastes: Iust. I. 9. 4-11.

diya'nın canına kıydı. Kambyses Bardiya'yı öldürdükten sonra, Bardiya'nın katledildiğini insanlar bilmiyordu. Ardından Kambyses Mısır'a geldi. Mısır'a gittikten sonra insanlar düşman oldular. Sonra bu yalan, ülkede hem Persis'te hem Media'da hem de diğer eyaletlerde büyüyerek yayıldı⁷.

oğlu Bardiya'yım". Bundan sonra bütün insanlar, Kambyses'e isyan ettiler ve onun tarafına geçtiler, hem Persis'te hem Media'da hem de diğer eyaletlerde. Krallığı ele geçirdi; Garmapada ayından dokuz gün (1 Temmuz 522) geçmişti, o vakit krallığı hâkimiyeti altına aldı. Bundan sonra Kambyses kendi eliyle kendisini öldürdü/eceliyle öldü⁸.

I. Dareios (DB col. I. 10) ve muhtemelen Behistan-Bisutun yazıtından alıntılan Herodotos (III. 30; 61-67) ve ardılı yazarlar, isyanı Pers tahtının bir Mag tarafından haksızca gasp edilmesiyle politik bir nedene bağlarlar. Gaumata/Smerdis bu taht mücadelesinde partizan ve yandaş kazanmak amacıyla üç yıl süreyle kimseden *phoros/tributum* alınmayacağını ve askere çağrılmayacağını bildirdi (Hdt. III. 67). Iustinus'un (I. 9. 12-13) kanısına istinaden, Gaumata/Smerdis'in egemenliği altındakilere böylesi imtiyazlar tanınmasının nedeni; gasp ettiği Pers tahtındaki yetki ve kudretini sağlamlaştırmaktı. Gerçi Gaumata'nın aldığı tedbirlerin iktisadi alanda olması; bu önlemler vasıtasıyla uyrukların yüklerinin hafiflemesinden duyduğu memnuniyet akıllara bu sırada imparatorluk nezdinde küçük çapta da olsa, ekonomik bir krizin yaşandığı izlenimini getirmektedir. Zira Mısır beş yıllık önemli bir hazırlığın ardından ele geçirilmişti. Bu hazırlık beraberindeki zorunlu harcamalar; ayrıca bu esnada Kambyses'in ilk olarak kurduğu Pers donanmasının gelişim evresinin başlangıcındaki aşırı masraflar kentler üzerine yeni yükümlülükler getirmiş olmalıdır. Bununla birlikte küçük vasal *Anşa* Krallığı'nın büyük Pers İmparatorluğu'na dönüşmesi; hızlı yayılımı; iktisadi, askeri ve politik kalkınması Pers toplum yapısı içerisinde büyük değişikliklere yol açması oldukça mümkündür. İmparatorluğun büyümesiyle Kambyses'in gerekli eş güdümlü yeni yapılanmaları boyunduruk halklar üzerinde ekstra *phoros/tributum*, asker gönderme ve iase gibi yüklerini artırmasına neden olmuş olmalıdır⁹. Kambyses zamanında Pers donanmasının gelişme evresinde aşırı yeni masraflar yalnızca boyunduruk altındaki halkların krallığa verdiği hediye sistemiyle karşılanamamaktaydı. Bu da kentler için ödemek zorunda oldukları yeni bir haraç mükellefiği demektir. Bilhassa kıyı kentlerinin, donanma ve liman tesislerinin gelişimi kendi teritoryumlarında gerçekleştiği için, masrafları daha da artmaktaydı. Kentlerin yükünü hafifletmek amacıyla herkes için geçerli harçların uygun bir *phoros* şeklinde düzenlenmesi mutlak zorunluluktadır. Gaumata/Smerdis'in üç yıllık haraç muafiyetinin temel nedeni bu olsa gerektir¹⁰. Başlarını Dareios'un çektiği azınlık, elit bir zümre tarafından devlet darbesiyle tahtan indirilene kadar Gaumata/Smerdis bu reformları sayesinde; ayrıca aşiret soylularına karşı açıktan cephe alma yoluyla uyrukları arasında geniş bir destek bulmuş olsa gerektir¹¹. Zira Mag Gaumata Perslerin önde gelenlerinden bazılarının mal-mülklerine el koyup halk arasında dağıtmış olmalıdır. Dareios Behistan-Bisutun yazıtında "*insanların meralarını, sürülerini, kölelerini ve Gaumata'nın onlardan aldığı evlerini iade ettiğini*" belirtir¹². Antik verilere göre Mısır'da yalnız kalan Kambyses krallığının dört bir yanına sıçrayan, giderek büyüyen bu muhatarayı biran önce bastırmak ve Magları devirmek

⁷ DB col. I. 10 (Kent 1953, 116-120 col. I. 10. 1. 26-35).

⁸ DB col. I. 11 (Kent 1953, 116-120 col. I. 11. 1. 35-43).

⁹ Dandamaev 1989, 110; Briant 2002, 105; Wiesehöfer 2003, 21; Asher-Lloyd-Corcella 2007, 459; Klinkott 2007, 275 vd.

¹⁰ Klinkott 2007, 275 vd.

¹¹ DB col. I. 14 (Kent 1953, 120 col. I. 14. 1. 61-71); Hdt. III. 64; 65; Iust. I. 9. 12-13.

¹² DB col. I. 14 (Kent 1953, 120 col. I. 14. 1. 61-71).

için harekete geçti. Ne var ki, Persis'e ilerlerken Syria Ekbatana'da atının eyer palasının batmasıyla oyluğundan aldığı ağır yaradan kangren oldu ve sağlık durumu giderek kötüleşti. Bunun üzerine Perslerin ileri gelenlerine gerçeği olduğu gibi anlatıp tahtı Magların elinden almaları için onları teşvik etti. M.Ö. 1 Temmuz 522 yılında halef bırakmaksızın yedi yıl beş aylık saltanatının ardından öldü¹³. Ancak M.Ö. 11 Mart 522 yılında Kambyses'i tahtan indirmek amacıyla Persis, Media ve diğer eyaletlerde patlak veren bu kadar önemli bir ayaklanmaya kralın üç ay geçtikten sonra müdahale etmesi pek mümkün gözükmemektedir. Behistan-Bisutun kaya yazıtı ve antik kaynaklar bu hususta bilgi aktarmamasına rağmen, Kambyses aralarında Yedilerin de bulunduğu büyük bir orduyla isyana bastırmak üzere derhal harekate geçmiş; akabinde bazı çarpışmalar yaşanmış olmalıdır. Olasılıkla Kambyses'in ölümüyle çevresindekiler güçlerini toparlayana kadar hazırlıklarını gizlice sürdürmüşlerdir.

Bununla birlikte Gaumata/Smerdis'in egemenliğinin ilk aylarında krallıkta bir huzur havası söz konusuydu¹⁴. Bu durum ya Kambyses'in baskıcı rejiminin ardından Gaumata/Smerdis'in getirdiği *phoros/tributum* ve askeri reformlarla rahat bir nefes alan halkların hoşnutluğundan¹⁵ ya da I. Dareios'un (*DB col. I. 12*) iddia ettiği gibi, kendisine karşı duyulan korkudan kaynaklanmaktaydı. Modern tarihçilerin son zamanlarda üzerine dikkat çektikleri diğer bir nokta ise, Gaumata/Smerdis şeklinde adlandırılan bu Mag'ın Kyros'un öz oğlu ve Kambyses'in kardeşi Bardiya (Smerdis/Tanyoksarkes) olmasıdır. Dolayısıyla Kambyses'in ardında tahta veliaht bırakmadan ölmesi krallık sistemi uyarınca Bardiya'nın (Smerdis/Tanyoksarkes) kral olmasının yasal gerekliliğinin getirdiği bir memnuniyet ortamının sonucuydu¹⁶. Ancak Dareios Behistan-Bisutun yazıtı ve antik kaynaklar Gaumata/Smerdis'in hükümdarlığının yedinci ayında, Mag'ın gerçek kimliğinin açığa çıkmasıyla, bütün krallıkta taht krizi baş gösterdiği hususunda hem fikirlerdir. Dareios¹⁷ "tanrıların yeri" anlamına gelen *bagastāna* Bisutun Kayalığı civarında Gaumata'yı yazlık tahtından¹⁸ indirme ve iktidarı ele geçirmesine izafeten yaptırdığı¹⁹ devasa anıtında Mag'ı nasıl devirdiğini şu dizelerle dile

¹³ Hdt. III. 64-66; Ksen. *Kyr.* VIII. 8. 2; Plat. *Leg.* III. 694d; 695b; *FGrHist* III C 1 688 F 13 (13-14) 'Ktesias'= Phot. *Bib.* 72. 37b-38a; ayrıca bk. Iust. I. 9. 8; Ioseph. *Ant. Iud.* XI. 30-31; Strab. XV. 3. 24 c. 736; *FGrHist* III C 1 609 F 2 (3a-b) 'Manetho'= Euseb. *Chron.* 63. 15.

¹⁴ *DB col. I. 12* (Kent 1953, 120 col. I. 12. 1. 43-48).

¹⁵ Herodotos (III. 67) Bardiya'nın yedi aylık hükümdarlığı sırasında Pers Krallığı'nda iç huzur ve barışın hüküm sürdüğünü belirtir.

¹⁶ Dandamaev 1989, 83; 90 vd.; Wiesehöfer 1978, 33 vdd.; Balcer 1995, 111; Briant 2002, 110; Kuhrt 2007d II, 378 vdd.

¹⁷ Dareios, Eski Persçe *Dārayavauš*; Elamca *da-ri-ia-ma-u-iš*; Akkadça *Da-ri-ya-muš*; Mısırca *T/Drwš*; Eski Ahit (Hebrew) *Drywš*; Aramca *Dryhwš* adlarına tekabül etmektedir (Kent 1953, 41; 180 vd.; Asher-Lloyd-Corcella 2007, 478).

¹⁸ Pers kralları kışın yedi ayını iklimi sıcak olan Babil'de; ilkbaharın üç ayını Susa'da; yazın iki ayını Ekbatana'da geçirirlerdi (Ksen. *Kyr.* VIII. 6. 22; *Anab.* III. 5. 15; Strab. XI. 13. 5 c. 524; XVI. 1. 16 c. 744; Plut. *mor.* I. 78 d: *Quis Suos* 6; *Daniel* 8: 2; *Esther* 1: 2; ayrıca bk. Dandamaev 1989, 96 dn. 2; Balcer 1995, 134; Wiesehöfer 2003, 68).

¹⁹ Dareios'un anıtı için Bisutun Kayalığı'nı seçmesinde diğer bir etmen ise, bu yerin dönemin kara ticaret merkezi Kral Yolu'nun geçiş güzergahında olmasıydı. Buradan Mezopotamya Ovası'nı, yani Babil ve Bağdat civarını, İran dağlık bölgesine (Ekbatana) bağlayan ve doğuya doğru uzanan eski bir kervan yolu geçmekteydi. Bunun yanı sıra, Bisutun Kayalığı adından da anlaşıldığı üzere dinsel-kültürel bir öneme sahipti. Herodotos (I. 131), Perslerin tanrılarına kurbanları yüksek yerlerde sundukları değinisiyle bu yerin kültürel önemini serimler.

getirir²⁰:

“Kral Dareios: Mag Gaumata’yı krallığından mahrum edebilecek ne Perslerden ne Medlerden ne de benim ailemden herhangi bir adam vardı. İnsanlar çok korkuyorlardı, daha önceden Bardiya’yı tanıyan çok sayıda insanı öldüreceğini (düşünerek); bundan dolayı, “Kyros’un oğlu Bardiya olmadığını bilirlerse diye” bu insanları öldürebilirdi. Ben gelene kadar Mag Gaumata hakkında kimse bir şey söylemeye cesaret edemiyordu. Daha sonra Ahura Mazda’nın yardımını istedim; Ahura Mazda bana yardıma geldi; Bagayadi ayından on gün (M.Ö. 29 Eylül 522) geçti, o vakit birkaç adamla birlikte Mag Gaumata’yı ve onun en önemli yandaşlarını öldürdüm. Media’da Nisaya adında bir bölge, Sikayauvati adında bir kale –burada onu öldürdüm. Ondan krallığı aldım. Ahura Mazda’nın inayetiyle kral oldum; Ahura Mazda krallığı bana ihsan etti”.

Herodotos (III. 68-70), Dareios’un ayrıntılara inmeden ana hatlarıyla değindiği bu olayı en ince detayına kadar betimler. Gaumata/Smerdis’in Büyük Kyros’un oğlu olmadığından ilk şüphe duyan Eski Persçe’de *Utāna*; Elamca’da *Hu-ud-da-na*; Babil metinlerinde *U-mi-it-ta-na* şeklinde zikredilen Otanes’ti. Gerçeği Kambyses’in ölümünün ardından Mag’la evlenen kızı Phaidyme sayesinde öğrendi. Perslerin önde gelenlerinden ve güvenilir adamlarından birkaç kişiye olup biteni anlattı. O vakit aralarında bir antlaşma yapıp her biri durumu izah edebilecekleri güvenilir bir yoldaş bulacaktı. Kısa sürede Otanes’in etrafında Intaphernes, Gobryas, Megabyzos, Aspathines ve Hydarnes bir araya geldi. Persis’ten Susa’ya gelen Dareios da aralarına katılınca sayıları yediye ulaştı (Hdt. III. 70)²¹. Yediler, Gaumata/Smerdis’i devirmek için nasıl bir strateji izleyecekleri hususunda aralarında müzakere yaptılar. Bu toplantıya kadar önemli rol oynayan Otanes’in yerini Dareios aldı. Yapılan münakaşada Dareios’un vakit geçirmeden Maglara saldırma fikri, Gobryas’ın desteğiyle kabul edildi (Hdt. 71-73). Bu esnada Preksaspes yüksek bir kulede Perslere seslenerek Kyros’un oğlu Bardiya’yı (Smerdis/Tanyoksarkes) kendi eliyle öldürdüğünü, hükümdarlığın Magların yetkisinde olduğunu beyan etti (Hdt. III. 75). Saray yolundayken bunu haber alan Yediler, ikinci müzakerede Dareios’un kararı üzerinde tekrar mutabakata vardılar (Hdt. III. 76). Benzer hikâyeye Knidos’lu Ktesias da yer vermektedir. Knidos’lu Ktesias’a (*FGrHist* III C 1 688 F 13 (15-16)= *Phot. Bib.* 72. 37a-40a) göre, Kambyses’in naaşını Persis’e götüren Izabates, Susa’ya döndüğünde bir festival esnasında herkese bütün gerçekleri ifşa etti ve tapınağa sığındı. Ancak orada tutuklanıp başı kesildi. Bunun üzerine Mag’ı devirmek amacıyla bir araya gelen Perslerden Yediler sadakat ve bağdaşıklık yeminlerinin ardından bir komplo hazırladılar. Sonradan Artasyras ve saray odalarının bütün anahtarlarını tutan Bagapates de saf değiştirip onlara katıldı. Bagabates’in yardımıyla Yediler saraya girdiler. Magların bulunduğu mekânın önüne geldiklerinde büyük bir çarpışma/arbeye yaşandı. M.Ö. 29 Ekim 522 yılında yedi aylık hükümdarlığının ardından Gaumata/Smerdis, Dareios’un kılıç darbeleri arasında can verdi²². Dareios’un (*DB* col. I. 13) krallık yetkisini Gaumata iktidarının

²⁰ *DB* col. I. 13 (Kent 1953, 120 col. I. 13. 1. 48-61).

²¹ *DB* col IV. 68 (Kent 1953, 128-132) Hdt. III. 70 *FGrHist* III C 1 688 F 13 (16) ‘Ktesias’

<i>Vāyaspāra’nın oğlu Vid’afarnā</i>	<i>Intaphernes</i>	<i>Ataphernes</i>
<i>θuxra’nın oğlu Utāna</i>	<i>Pharnaspes oğlu Otanes</i>	<i>Onaphas</i>
<i>Marduniya oğlu Gaubaruva</i>	<i>Gobryas</i>	<i>Barisses</i>
<i>Bagābigna oğlu Vidarna</i>	<i>Hydarnes</i>	<i>Idernes</i>
<i>Dātuvaḥya oğlu Bagabuxša</i>	<i>Megabyzos</i>	<i>Mardonius</i>
<i>Vahauka oğlu Ardumaniš</i>	<i>Aspathines</i>	<i>Norondabates</i>

²² Hdt. III. 77-79; Aiskh. *Pers.* str. 776; Diod. XIX. 40. 2; XXXI. 19; *Plut. mor.* I. 50 f-51 a: *Quom. adulat.* 4-5; X. 820 d: *Praecepta* 27; Polyain. *strat.* VII. 11. 2 ‘Dareios’; *Ath. Deip.* X. 434e; *Iust.* I. 9. 19-23.

devrilmesinin ardından Ahura Mazda'nın inayetiyle ve Pers tahtının atalarından kalan yasal varisliğiyle elde ettiği iddiasının aksine, Herodotos (III. 80-87), Ktesias (*FGrHist* III C 1 688 F 13 (16-17)= *Phot. Bib.* 72. 37a-40a) ve diğer Hellen yazarları krallığa Yediler arasında yapılan kura vasıtasıyla geçtiğini aktarırlar. Herodotos'un (III. 80-83) anlatısına istinaden, Gaumata'nın ölümünden beş gün sonra, Yediler devlet rejimi ve krallık otoritesi hususunda toplandılar. Otanes, Dareios ve Megabyzos'un devlet ideolojisi; demokrasi, oligarşi ve monarşi rejimine ilişkin yapılan hararetli tartışmada, Dareios'un monarşi teklifi şu koşullar altında oy çokluğuyla kabul edildi (Hdt. III. 83-84):

- *Otanes ve soyu imperium yetkisinden muaf tutulacak, yani tamamen özgür olacaklardı. Ayrıca her yıl onlara Persler nezdinde en değerli armağanlar bahşedilecekti;*

- *Yediler, eşiyile yatak odasında olmadığı takdirde, istedikleri zaman ve haber vermeksizin kralın huzuruna çıkabileceklerdi;*

- *Pers kralı eşlerini yalnızca bu ailelerden seçecekti.*

Bununla birlikte muhtemelen Yediler imparatorluğa *phoros/tributum* ödemekten de muaf tutulmuşlardı²³. Belki de I. Dareios Persis'e tanıdığı *phoros* muafiyetini yediler örneğini baz alarak yürürlüğe geçirdi (Hdt. III. 97); ancak merkez ülkeye *phoros* şeklinde adlandırılmayan başka haraçlar ödeme yükümlülüğü getirdi²⁴. Yediler ve soyuna bahşedilen bu imtiyazlara satraplık görevi de eklenmiştir. Yedi soyunun atandığı temel satraplık bölgelerinin başında Armenia ve Kappadokia gelmektedir²⁵. Yediler'e bahşedilen bu imtiyazlar Dareios'tan sonra bütün Pers kralları tarafından benimsenmiştir. Dareios halefini bu hususta bilhassa uyarmıştır: "*Bundan sonra kral olacak sen bu adamların (Yedilerin) ailesini iyi koru*"²⁶. Son aşamada ise, Otanes adaylığını çektiğinden, altı kişi arasından güneşin doğuşuyla atı ilk kişiyenin kral olması oy birliğiyle karara bağlandı. Zira Persler güneşi bir ve yegâne tanrı, atların ise bu tanrıyı kutsadığına inanmaktaydı. Bu da, seçilecek kralın tanrının bir nevi inayeti ve desteğini kazanması anlamına gelmekteydi (Iust. I. 10. 5). Dareios başarılı seyisi Oibares'in hilesiyle Pers tahtına geçti²⁷.

Dareios (*DB* col. I. 13), Pers tahtını tanrı Ahura Mazda'nın isteği ve atalarından kalan yasal varisliğiyle elde ettiğini belirtir. Aile kökenini Kyros'un dedesi Teispes'e kadar dayandırır.

²³ Hdt. III. 83; Diod. XXXI. 19. 2.

²⁴ *Phoros* (önceden *damos* gibi) boyunduruk altındaki halkların *imperium/egemen* yetkiye ödemek zorunda kaldıkları bir tür vergi yükümlülüğüdür. Merkez ülke olarak Persis *phoros* ödemekten hariç tutulmuştur (Hdt. III. 97). Ancak *phoros* şeklinde adlandırılmayan başka haraçlar ödemek zorundaydı. Bu imtiyaz etnik bir kimliğe değil; sadece ülkeye tanınmıştı. Dolayısıyla Persis'te ikamet etmeyen otokton Persler *phoros* vermekle mükelleflerdi (Klinkot 2007, 271 dn. 34).

²⁵ Klinkot 2005, 49-53.

²⁶ *DB* col. V. 13 (Kent 1953, 132 col. 69. 4. 80-86).

²⁷ Herodotos'a (III. 85-87) göre, Persler arasında Oibares'in başarılı hilesine ilişkin iki anekdot vardı: Oibares gece krallık seçimi için kararlaştırılan alana Dareios'un atıyla bir kısrağı götürür. Kendisinin belirlediği bir yerde onları çiftleştirir. Şafak vaktinde Dareios bu yerden geçince, kısrağın kokusunu alan at şaha kalkarak kişner. Diğer bir versiyona göre ise, Oibares eliyile dişi kısrağın apışını okşar ve elini geniş dizliğinin altına saklar. Atlar yola çıkınca elini Dareios'un atının burun deliklerine değdirince kokuyu alan at kişner. Konuya ilişkin olarak ayrıca bk. *FGrHist* III C 1 688 F 13 (17) 'Ktesias'= *Phot. Bib.* 72. 37a-40a; Strab. XV. 3. 24 c. 736; Polyain. *strat.* VII. 10 'Oibares'; VII. 11 'Dareios'; Iust. I. 10. 3-12; Amm. Marc. XXIII. 6. 36; Luc. Amp. XIII. 2.

Kyros Silindiri str. 20-22 (Kuhrt 1983, 83-97): Dareios (DB col. I. 2: Kent 1953,116-119 col. 2. 1. 3-6):
Ben Kyros, büyük kral, Anşa'nın kralı Kamby- Kral Dareios: Benim babam Hystaspes'tir; ses'in oğlu, büyük kral, Anşa'nın kralı Kyros'un Hystaspes'in babası Arsames; Arsames'in babası torunu, büyük kral, Anşa'nın kralı Teispes'in Ariaramnes; Ariaramnes'in babası Teispes; soyundan, hüküm sürmesini Bel [Marduk] ve Teispes'in babası Akhaimenes'tir²⁹. Nebo'nun istediği kral hanedanlığımın ölümsüz tohumu vdd."²⁸.

Akabinde devam eden “Kral Dareios: Benden önce benim *dynastes*’liğim/hanedanlığımın sekizi kraldı; ben dokuzuncuyum. Dokuzumuz birbirini ardına krallık yaptık” aktarımı tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde iki soy ağacı üzerindeki tutarsızlığı göz önüne serer³⁰. Pers imparatorluğunda tahta haleflik sistemi uyarınca sadece kralın erkek çocuklarından, Kserkses gibi bazı istisnalar haricinde, en büyüğü atanırdı. Yani kralın ardılı yalnızca oğlu olurdu. Dareios’un kral ailesinden gelme ihtimali gayet mümkünken; ancak tahta çıkabilecek kadar Pers krallarıyla birinci derecede yakın akraba olması ihtimal dahilinde gözükmemektedir. Zira ya Büyük II. Kyros’un oğlu ya da Kambyses ile Bardiya’nın erkek çocuklarının olmadığı varsayılırsa, Kyros’un kardeşi olması gerekirdi. Dolayısıyla Hysatespes’in Büyük Kyros ve Dareios’un babası olması beklenir. Ancak iki soy çizelgesi bunun aksini söylemektedir. Bu çizelgeler Büyük Kyros ile Hystaspes’in kardeş olabilme ihtimalini de çürütmektedir. Zira Kyros’un babası Kambyses³¹; Hystaspes’in Arsames’tir. Dareios’un iddia ettiği sırasıyla krallık yapan bu kişiler kimlerdi? Kyros’un soyuyla nasıl dönüşümlü krallık yapıyorlardı? gibi soruları Dareios’un anlatısıyla yanıtlamak zordur. Bununla birlikte Kserkses, Persepolis tabletinde Hystaspes ve Arsames’ten bahsederken kral ibaresine yer vermemektedir³². Her iki listeden çıkarılabilecek doğru veri Teispes’in I. Kyros ile Ariaramnes’in babası olmasıdır. Bunun yanı sıra, bazı antik kaynaklar ve modern yazarlar Dareios’un kral ailesine bile mensup olmadığını iddia etmektedirler. Platon (*Leg.* III. 695d) ve Aelianus (*Var.* XII. 43) herhangi bir gerekçe ileri sürmeden Dareios’un kral soyundan gelmediğini belirtirler. Strabon (XV. 3. 24 c. 736) anlatısına istinaden, imparatorluğun kurucusu Kyros’un oğlu Kambyses’in hükümdarlığını gasp eden Maglar, Yediler tarafından indirilip saltanatı Hystaspes oğlu Dareios’a bıraktılar. Daha sonraki süreçte bu olay kraliyet hanedanlığından gelmeyenleri tahta geçirmek için bir örnek teşkil etti. Nitekim Bagoas’un arkadaşlarıyla katlettiği Arses’in yerine Dareios başa geçirildi. Herodotos (III. 139-140) Yediler arasında kral seçiminin nasıl belirlendiğine ilişkin anlatısında, Dareios’un kraliyet ailesine dâhil olduğuna dair bir veriye değinmemektedir. Ancak Herodotos (III. 83-84) ve diğer antik kaynakların aktardıkları Yediler’in Magın devrilmesinin ardından devlet ideolojisi; demokrasi, oligarşi ve monarşi rejimine ilişkin yaptıkları hararetli tartışma Dareios’un tahta çıkabilecek kadar Kyros’la yakın akraba olmadığını kanıtlar niteliktedir.

²⁸ Kyros’un soyu için ayrıca bk. *CMa* (Kent 1953, 116): “Kral Kambyses’in oğlu, Büyük Kral Kyros, Akhaimenidai soyundan. Söyler: ...”

²⁹ Herodotos (VII. 11) Dareios’un soy çizelgesini şu şekilde verir: Akhaimenes’in oğlu Teispes; Teispes’in oğlu Kambyses; Kambyses’in oğlu Kyros; Kyros’un oğlu Teispes; Teispes’in oğlu Ariaramnes; Ariaramnes’in oğlu Arsames; Arsames’in oğlu Hystaspes; Hystaspes’in oğlu I. Dareios’tur. Herodotos muhtemelen Behistan-Bisutun yazıtından alıntı ettiği kral listesinde hata yapmıştır. Zira Kambyses ve Kyros’u Dareios’un atası şeklinde aktarırken Teispes’i iki kez zikretmiştir.

³⁰ *DB* col. I. 4 (Kent 1953, 116-119 col. 4. 1. 8-11).

³¹ Ayrıca bk. *CM* (Kent 1953, 116).

³² *XPf3* (Kent 1953, 149 vdd. col. 3. 15-27).

Zira kral ölünce yasal olarak halefi krallık yetkisiyle donatılırdı. Bununla birlikte Herodotos (III. 70) babası Hystaspes'in Persis satraplık misyonunu gerçekleştirdiğini dillendirerek Dareios'un krallık hanedanlığından ziyade Perslerin elit tabakasına mensup olduğu izlenimini vermektedir³³. Bunun yanı sıra, Aelianus (*Var.* XII. 43) Dareios'un Büyük Kyros'un hakimiyeti sırasında *pharetrophoros*'luk "ok taşıyıcısı" olarak görev yaptığını aktarır. Herodotos (III. 139-140) da Dareios'un hükümdarlığından önce Kambyses'in saray görevlerinden *doryphoros*= *arştibara* "mızrak taşıyıcısı" vazifesini icra ettiğini ve önemli bir yetkisinin olmadığını belirtmektedir. Iustinus (I. 10. 13-14) göre ise, suikastçılar arasında Pers tahtına uygun tek kişi Dareios'tu. Zira fiziksel özeliği, askeri ve siyasi yeteneği³⁴; bunun yanı sıra ailesinin kral hanedanlığıyla var olan akrabalık bağından ötürü egemenliği hak etmekteydi³⁵.

Modern yazarlara gelince Dareios'un soyunun yapaylığının üzerinde durulup kendisini temize çıkarmak ve krallığını yasallaştırmak amacıyla aile ağacını Kyros'a bağlama gerekliliği duyduğu farz etmektedirler. Zira biyografisi niteliğindeki Kserkses Persepolis ve Behistan-Bisutun yazıtında tahta geçtiğinde dedesi ve babasının henüz hayata olduğu bilinmektedir: *Kral Kserkses: Benim babam Dareios'tur; Dareios'un babası Hystaspes adında; Hystaspes'in babası Arsames adında biriydi. Hystaspes ve Arsames her ikisi hayattayken Ahura Mazda benim babam Dareios'u bu yeryüzünün kralı yapmak istedi*³⁶. Ailesi Kyros'la yakın akraba olsaydı, genç Dareios'tan ziyade dedesi ve babasının taht varisleri arasında olmaları daha uygun düşerdi. Bu bağlamda Dareios'un bir kral katili ve gaspçı olma ihtimali artmaktadır. Bardiya'nın Kambyses tarafından gizlice öldürüldüğü ve Gaumata'nın onun kılığına girdiği masalı da ağabeyine başkaldırılmış olmasına rağmen, Pers tahtının meşru varisi Kyros'un oğluna suikast düzenlediği gerçeğini örtbas etmek amacıyla Dareios'un tamamen birer uydurması olduğu düşünülmektedir³⁷. Bu sav Dareios'un tahta çıkışıyla birlikte patlak veren ve genç imparatorluğun temel birliğini ciddi biçimde tehdit eden bir dizi isyanla da desteklenmektedir. M.Ö. 29 Ekim 522 yılında Persis ve Media; İran Ovası ve Merkez Asya; Elam ve Babil gibi kritik öneme sahip bölgeler "yalancı krallar" öncülüğünde ayaklanmışlardı. Elam, Babil ve Media'nın bu durumu bağımsızlıklarını yeniden kazanma fırsatı şeklinde değerlendirmeleri mümkünken; Persis'te Bardiya olduğunu iddia eden birinin önderliğinde çıkan isyan, Büyük Kyros'un oğlu Bardiya'nın katledilmesinin toplum içinde doğurduğu rahatsızlık olsa gerektir³⁸. Dareios bir yıl içerisinde, M.Ö. 522-521, askeri operasyonları eş zamanda birkaç cephede yürütülmesiyle art arda kazandığı on dokuz zaferin akabinde bu isyanları bastırabilmiştir³⁹.

Sonuç olarak M.Ö. 11 Mart 522 yılında patlak veren ve Mag Ayaklanması şeklinde anılan bu isyanın Pers imparatorluk merkezinde cereyan ettiği aşikardır. Ancak Gaumata'nın fiziksel açıdan Bardiya'ya şaşırtıcı derecede benzemesi gibi öyküdeki tuhaflıklar ile Dareios'un soy ağacındaki

³³ Gerçi Herodotos, Persis Satrapı olduğunu belirtmekle yanılgıya düşmüştür. Hystaspes'in Parthia-Hyrkania'da yüksek askeri bir rütbe görevini icra ettiği Behistan-Bisutun kaya yazıtıyla bilinmektedir (*DB* col. II 34; III 36).

³⁴ Konuya ilişkin ayrıca bk. Hdt. IV. 91; *FGrHist* II B 128 F 3a 'Polykleitos'.

³⁵ Dareios'un kral soyundan geldiği iddiaları için ayrıca bk. *Oxyrh. Pap.* 12 III. 4-5= *FGrHist* II B 255 (5); Diod. XVII. 5. 5.

³⁶ *XPf* 3 (Kent 1953, 149 vdd. col. 3. 15-27); ayrıca bk. *DB* col. II 34; III 36 (Kent 1953, 124 col. 2. 92-98; 127 col. 36. 3. 1-9).

³⁷ Dandamaev 1989, 83; 90 vd.; Wiesehöfer 1978, 33 vdd.; Balcer 1995, 111; Briant 2002, 110; Kuhrt 2007d II, 378 vdd.

³⁸ Kuhrt 2007d II, 379.

³⁹ *DB* col. II-III (Kent 1953, 121-124 col. II. 20-35; 124-128 col. III. 36-50).

tutarsızlıklar bu isyanın Dareios Behistan-Bisutun yazıtı ve ondan alıntı yapan Herodotos ile ardılı Hellen yazarların anlattığı gibi gerçekleşmediğini göstermektedir. Genç Kyros'un abisi Artakserkses'i tahtan devirmek amacıyla açtığı savaş örneğinde olduğu üzere Bardiya'nın da Kambyses'i krallıktan indirmek için isyan etmesi gayet mümkündür. Zira Herodotos (III. 30; ayrıca Aiskh. *Pers.* str. 770-775) ve Knidos'lu Ktesias (*FGrHist* III C 1 688 F 13 (11-15)= *Phot. Bib.* 72. 37b) Kambyses'in Bardiya'yı öldürme nedeni olarak bunu ileri sürmektedirler. Muhtemelen imparatorluğun büyümesiyle eş güdümlü sermayenin haksız dağılımı ve halklar üzerinde getirdiği yeni yükümlükler siyasal bölünmelere zemin hazırlamış; Bardiya yeni reformlarla halk arasında geniş destek bulmuştur. Bu taht mücadelesinde başını Dareios'un çektiği Yediler ise, Kambyses'in saflarında savaşmış olmalıdırlar. Dareios'un Kambyses'in ordusunda önemli askeri bir mevkii üstlendiği bilinmektedir (Hdt. III. 139-140). Olasılıkla Kambyses'in ölmesiyle Dareios öncülüğünde savaş sürdürülmüş; Bardiya öldürülmek suretiyle isyan bastırılmıştır. Tahta çıkabilecek kadar Kyros'la birinci derecede akraba olmamasına rağmen, kral ailesiyle Teispes'ten kaynaklanan akrabalık bağı ve Yedilerin desteğiyle kazandığı güçlü nüfuzu sayesinde Dareios krallığı gasp etmiş olsa gerektir. Krallığını meşrulaştırmak ve Bardiya gerçeğini örtbas etmek maksadıyla Gaumata öyküsünü yaratmış olması gayet mümkündür. Dolayısıyla Dareios imparatorlukta ekonomik-siyasi krizden; akabinde Kambyses-Bardiya arasında yaşanan taht kavgasından yararlanarak Pers soyluların desteğiyle krallığı ele geçirmiştir. Bunda büyük katkıları olan suikast ortakları Yediler ve soyuna *phoros*'tan muafiyet; evlilik vasıtasıyla akrabalık bağları ve satraplık ataması gibi önemli imtiyazlar tanıyarak ödüllendirmiştir. Bu ayrıcalıkların ardılı Pers kralları tarafından benimsenmesini garanti etmek amacıyla Behistan-Bisutun yazıtında beyanda bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- Ael. *Var.* (= Claudius Aelianus, *Varia Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historical Miscellany*. With an English translation by N. G. Wilson. Cambridge, Mass.-London 1997 (The Loeb Classical Library).
- Aiskh. *Pers.* (= Aiskhylos, *Persai*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Aeschylus*. with an English translation by H. W. Smyth. Cambridge 1926.
Aeschylus: Persians and Other Plays. Translated by C. Collard. New York 2008.
- Amm. Marc. (= Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ammianus Marcellinus*. With an English translation by J. C. Rolfe, vol. I-III. Cambridge, Mass.-London 2005⁸ (The Loeb Classical Library).
- Ath. *Deip.* (= Athenaios, *Deipnosophisticarum Epitome*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Deipnosophistis*. With an English translation by C. B. Gulick, vol. I-VII. Cambridge, Mass.-London 1927-1999⁶. (The Loeb Classical Library).
- Diod. (= Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus of Sicily*. With an English translation by R. M. Geer. London, New York 1947 (The Loeb Classical Library).
- Dio Khrys. *Orat.* (= Dio Khrysostomos, *Orationes*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Dio Chrysostom*. With an English translation by W. Cohoon-H. L. Crosby. London, New York 1932-1953; Cambridge, Mass.-London 2006⁶ (The Loeb Classical Library).
- FGrHist
Die Fragmente der Griechischen Historiker. Kullanılan Metin: F. Jacoby. I-XV. Berlin-Leiden 1923-1958.
- Hdt. (= Herodotos, *Historiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Herodotus*. With an English translation by A. D. Godley I-IV. London, New York 1975 (The Loeb Classical Library).
Herodotos, *Herodot Tarihi*. Çev.: M. Ökmen-A. Erhat, İstanbul 1991².
- Ioseph. *Ant. Iud.* (= Flavius Iosephus Historicus, *Antiquitates Judaicae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Jewish Antiquities*. With an English translation by H. St. J. Thackeray IV-IX. London, New York 1930-1939 (The Loeb Classical Library).
- Iust. (= Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. With an English translation by J. C. Yardley. With introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta, GA 1994.
- Ksen. *Anab.* (= Ksenophon, *Anabasis*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Anabasis*. With an English translation by

- Ksen. *Kyr.* C. L. Brownson I-VII. Cambridge, Mass.-London 1968 (The Loeb Classical Library). Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*. Çev.: T. Gökçöl. İstanbul 1998².
(= Ksenophon, *Kyropaedia*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Cyropaedia*. Ed. E. C. Marchant, *Xenophontis opera omnia*, vol. 4. Oxford: Clarendon Press, 1910 (repr. 1970).
The Cyropaedia of Xenophon. C. W. Gleason. New York: Cincinnati: Chicago 1897.
- Luc. Amp. (= Lucius Ampelius)
Kullanılan Metin ve Çeviri: L. Ampelius. *Liber Memorialis (Lucii Ampelii Liber Memorialis)*, ed. E. Assmann, 1935).
- Max. *Dial.* (= Maximus, *Dialexeis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Dissertations of Maximus Tyrius*, vol 1. Translated from the Greek by T. Taylor. London 1804.
- Oxyrh. *Pap.* *Oxyrhynchus Papyri* XIII. Ed. with Translations and Notes by B. P. Grenfell and A. S. Hunt. London 1919.
- Paradox. Palat. *Admir.* (= Paradoxographus Palatinus, *Admiranda*).
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Paradoxographorum Graecorum Reliquiae*. Ed. A. Giannini. Milan 1965: 332-350.
- Phot. *Bib.* (= Photios, *Bibliotheka*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Photios, *Bibliotheka*. Ed. R. Henry, Paris 1971.
Photius, *The Bibliothekak*. A Selection translated with notes by N. G. Wilson. London 2002².
- Plat. *Leg.* (= Platon, *Leges*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plato, Plato in Twelve Volumes*, Vols. 10 & 11. Translated by R. G. Bury. Cambridge, Mass.-London 1967 & 1968 (The Loeb Classical Library).
Platon, *Yasalar*. Çeviri: C. Şentuna-S. Babür. İstanbul 1998.
- Plat. *Epist.* (= Platon, *Epistles*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plato, Plato in Twelve Volumes*, Vols. 7. Translated by R. G. Bury. Cambridge, Mass.-London 1966 (The Loeb Classical Library).
- Plat. *Rep.* (= Platon, *Republica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Platon. *Republic*. With an English translation by P. Shorey, vol. V-VI. Cambridge, Mass.-London 1969 (The Loeb Classical Library).
- Plut. *mor.* (= Plutarkhos, *Moralia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Moralia*. With an English translation by F. C. Babbitt-W. C. Helmbold I-XIV. London, New York 1928-1967 (The Loeb Classical Library).
- Polyain. *strat.* (= Polyainos, *Strategemata*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Strategemata*. Ed. E. Woelfflin and J. Melber, *Polyaeni strategematon libri VIII*. Leipzig: Teubner, 1887 (repr. Stuttgart: 1970): 2-301, 305-425.

- Schol. Aesch. *Per.* (= Scholia in Aeschylum, *Persae*)
Kullanılan Metin: *Persae*. Ed. G. Murray, Aeschyli tragoediae, 2nd edn. Oxford 1955 (repr. 1960): 53-95.
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Geography of Strabo*. With an English translation by H. L. Jones I-VIII. London, New York 1917- 1932 (The Loeb Classical Library). *Strabon*, Coğrafya. Çev.: A. Pekman. İstanbul 2000.
- Theon (= Theon, *De utilitate mathematicae*)
Kullanılan Metin: *Theonis Smyrnaei Philosophi Platonici Expositio Rerum Mathematicarum ad Legendum Platonem Utilium*. Ed. E. Hiller. Leipzig: Teubner 1878.

Modern Literatür

- AH *Achaemenid History*. Leiden 1983-.
- Asher-Lloyd-Corcella 2007 A. Asher-A. Lloyd-A. Corcella, *A Commentary on Herodotus Books I-IV*. Oxford 2007.
- Balcer 1995 J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 B.C.* Konstanz 1995.
- Briant 2002 P. Briant, *Histoire de l'Empire Perse*. Paris 1996. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Translated by P. T. Daniels. Eisenbrauns 2002.
- Burn 1962 A. R. Burn, *Persia and the Greeks the Defence of the West, c. 546-478 B.C.* London 1962.
- CAH *The Cambridge Ancient History*. Ed. J. B. Bury, S. A. Cook. I-XII. Cambridge, London 1923-1996.
- CM *Cyrusi Murghab*.
- CQ *The Classical Quarterly*. Oxford.
- Dandamaev 1989 M. A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid Empire*. Çev.: W. J. Vogelsang. Leiden 1989.
- DB *Dareios Behistan-Bisutun yazıtı*.
- Dillery 2005 J. Dillery, "Cambyses and the Egyptian Chaosbeschreibung Tradition". CQ 55 (2005), 387-406.
- Gray 1926 G. B. Gray, "The Conquest or Egypt by Cambyses". CAH IV (1926), 15-20.
- IG *Inscriptiones Graecae, consilio et auctoritate Academiae Litterarum Borussicae ed. maior: I-IV., VII., IX., XI., XII., XIV.* Berlin 1873-1939.
- JSOT *Journal for the Study of the Old Testament*.
- Kent 1953 R. G. Kent, *Old Persian*. New Haven 1953.
- Klinkott 2005 H. Klinkott, *Der Satrap ein Achaimenidischer Amtsträger und seine Handlungsspielräume*. Frankfurt 2005.
- Klinkott 2007 H. Klinkott, "Steuern, Zölle und Tribute im Achaimenidenreich". Şurada: *Geschenke und Steuern, Zölle und Tribute; Antike Abgabenformen in Anspruch und Wirklichkeit*, vol. 29. Ed. H. Klinkott, S. Kubisch & R. Müller-Wollermann. Leiden; Boston 2007 (263-290).
- Kuhrt 1983 A. Kuhrt, "The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy". JSOT 25 (1983) 83-97.

- Kuhrt 2007b A. Kuhrt, *The Persian Empire. A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*. I-II Vols. London 2007.
- Kuhrt 2007d A. Kuhrt, *The Ancient Near East c. 3000–330 BC*, vol. I-II. London 1995. *Eski Çağ'da Yakındoğu M.Ö. 3000-330*. Çev.: D. Şendil. İstanbul 2007.
- Lloyd 1988a A. B. Lloyd, "Herodotus on Cambyses: Some Thoughts on Recent Work". *AH* 3 (1988) 55-66.
- Olmstead 1948 A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*. Chicago: Illinois 1948
- Posener 1936 G. Posener, *La Première Domination Perse en Égypte: recueil d'inscriptions hiéroglyphiques*. Kahire 1936.
- Wiesehöfer 1978 J. Wiesehöfer, *Der Aufstand Gaumātas und die Anfänge Dareios' I*. Bonn 1978.
- Wiesehöfer 2003 J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*. Çev.: M. A. İnci. İstanbul 2003.
- Young 2006⁶ T. C. Young, "The Early History of the Medes and the Persians and the Achaemenid Empire to the Death of Cambyses". *CAH IV*² (2006⁶), 1-47. "The Consolidation of the Empire and its Limits of Growth under Darius and Xerxes". *CAH IV*² (2006⁶), 47-79.
- XPf Kserkses Persopolis F.